

Глобалістика і футурологія: концептуалізація понять

Олександр ГУЖВА,
доктор філософських наук,
завідувач кафедри історії
Української
державної академії
залізничного транспорту

Віктор ОВЧАРЕНКО,
кандидат філософських наук,
доцент
кафедри філософії та соціології
Української державної академії
залізничного транспорту

16

Масштабність змін у суспільстві, інтенсифікація міжкультурних зв'язків, руйнування національних меж, поява міжнародних економічних корпорацій, поширення стандартів у всьому світі – ці та подібні до них процеси почали називати процесами глобалізації.

Поняття «глобалістика» ввів в обіг видатний польський письменник і мислитель Станіслав Лем (1921–2006) у праці «Планета земля. Століття XXI», опублікованій у 1992 році. Глобалістику він назвав методологією наддержавного розв'язання сучасних світових проблем. Ці проблеми при-мушують (вимагають) по-новому осмислити взаємовідносини Заходу й Сходу, країн-лідерів і країн, що розвиваються. На думку Лема, необхідність розвитку глобалістики пов'язана із загрозою існуванню людства (або всі ми спільними зусиллями врятуємося, або не врятується ніхто).

На думку авторів, виокремлення глобалістики й футурології із сукупності наук є спробою осмислення глобальних проблем буття. Сьогодні глобалістика – це наука про глобальні проблеми сучасного світу. Глобалістика як нова інтегральна наука, досліджуючи процеси глобалізації, виявляє їхню сутність, тенденції і причини виникнення. Зрозуміло, що, осмислюючи процеси сучасного світу, не досить лише констатувати події, важливо порівнювати між собою різноманітні явища й процеси, дошукуватись їх генез та причин, робити узагальнення та моделювання, пов'язані з єдиним історичним процесом, за яким стоїть відтворення *нового світу*, що приховує в собі невідомі раніше духовні колізії, соціальні конфлікти (на рівні зіткнення цивілізацій), викликає протестні форми боротьби, такі, як фундаменталізм і тероризм, загрози екологічної, соціальної та гуманітарної катастроф.

Динамізм сучасного світу зумовлюється соціально-економічним розвитком людства, збагаченням одних і знедоленням інших, руйнацією соціальних прошарків, середнього класу, появою маргіналів. Водночас політичне життя є багатовекторним і різноманітним, зароджуються широкі форми спілкування між народами. Формується «світове суспільство», «міжнародна спільнота», «світова спільнота».

Глобалізм як нова ідеологія потребує структурно-цілісного погляду на систему соціальних взаємозв'язків у сучасному світі, а також на явища, що набувають міждержавного характеру. Принцип глобалізму як нової ідеології охоплює не лише економіку, політику й культуру. Відбуваються процеси розвитку гло-

бальної науки, глобальних комунікацій, а також, хоч як прикро, глобального тероризму як своєрідної відповіді на уніфікацію стилю життя.

Спрямованість до формування єдиної культури, яка панувала б у світі, на жаль, належить до негативних ознак процесу глобалізації. Зникнення самобутніх національних культур, культурне збіднення майбутнього людства стають турботою міжнародних організацій. З боку міжнародної спільноти дедалі більше розуміння знаходить ідея плюралізму культур та поваги до кожної з них, оскільки від традицій минулого прямо залежать менталітет і духовність усіх народів.

Сучасні досягнення в природничих науках переконливо свідчать, що майбутнє принципово не визначено. Взагалі, світ як універсум не має фатальної єдиної долі. Він є незавершеним, для всього людства він робить нові виклики і потребує серйозної уваги.

Передчуття апокаліпсису не є єдиним у сучасному світорозумінні. З точки зору багатьох релігійних учень, люди, працюючи, продовжують творити власний і водночас «божественний» світ. Яким буде цей світ – залежить від вибору індивідуумів, від сьогоднішнього нашого вибору. Сучасні науки, спростовуючи детермінізм, обстоюють наявність вибору в природі.

Природа є творчою субстанцією на всіх рівнях своєї організації. Але в природі існують так звані точки вибору, або «біфуркації», за термінологією нової сучасної науки – синергетики, яка досліджує еволюцію великих, надскладних нелінійних динамічних систем. Ці біфуркації з'являються в особливих точках

траєкторії руху системи. Вони є точками розділення або «розпорошення» траєкторії на «гілки» – на потенційні напрямки подальшого руху. Усі вони є завжди однаково можливими, але лише один напрямок у кожному випадку реально здійснюється. Точка біфуркації, як у природних процесах, так і в розвитку суспільства, – це подія, що завершує попередню «визначеність» і стабільність. У суспільстві це означає виникнення нової соціальної структури після проходження біфуркації.

Виникнення нової соціальної структури можна назвати «флуктуацією» – тим «невипадковим випадком» або відхиленням, яке надало нового значення характеристикам системи. Флуктуації історії є наслідком індивідуальних і колективних діянь людей у тій чи іншій сфері суспільної діяльності. Цікаво, що, як правило, спостерігаються не одна, а ціла послідовність біфуркацій. Як природні, так і соціальні явища, в періоди біфуркації супроводжуються і досягненнями, і втратами. Це періоди підвищеної нестабільності, коли формується напрям подальших змін. Ось чому майбутнє завжди є невизначеним.

Початок процесу політичної глобалізації залишається питанням досить неоднозначним. Наприклад, ще наприкінці XIX століття англійський мільярдер Сесіл Родс (1853–1902) заснував товариство «Круглий стіл», метою якого було створення єдиного світового уряду, що мав би сприяти розвитку світової торгівлі. Це тоді, коли обсяги світової торгівлі були вже досить значними, скажімо, рівень 1913 року було перевершено тільки в 60-х роках XX століття. Ще І. Кант мріяв про створення Сполучених Штатів Європи. У період Першої світової війни розгорнулася кампанія зі здійснення мрії великого просвітителя. Комуністи, потім фашисти надали процесам інтегрованого світу нових векторів.

Створення Ліги Націй після Першої світової війни теж було практичним утіленням ідеї глобалізму і сприяло подальшій глобалізації світової політики. Показником рівня економічної глобалізації стала, хоч як дивно, світова економічна криза 1929 року – «Велика депресія». Після цієї економічної депресії свої претензії на панування у світі й підкорення усіх «недорозвинутих» народів з'явилися у Німеччині, Італії та Японії. Саме альянс урядів цих держав, що розв'язали Другу світову війну, можна розглядати як спробу «вищих рас» встановити глобальну гегемонію над «нижчими». Інший напрям розвитку процесу політичної глобалізації запропонувала ООН, яка була заснована в роки Другої світової війни для об'єднання націй (держав) у боротьбі проти країн-агресорів.

Нині зростає кількість держав, які виступають за зміни у статуті ООН та надання цій міжнародній організації функцій світового координаційного уряду. Вперше ці питання було розглянуто ще 2000 року. Але на шляху реалізації ідеї глобалізму постає чимало проблем.

Якщо в 60-х – першій половині 70-х років минулого століття головними проблемами вважалися великі обсяги виробництва, які вперше стали загрожувати можливостям природи компенсувати цей антропогенний тиск (саме тоді були засновані «Інститут проблем майбутнього» – Австрія, 1965; «Товариство вивчення майбутнього світу» – США, 1966; «Римський клуб» – Італія, 1968), то вже після 2001 року найактуальнішими були проблеми міжнародного тероризму, фундаменталізму та антиглобалізму.

Глобалістика стала наукою, яка і пояснює соціальну реальність, і дає певні прогнози на майбутнє. Тому цікаво з'ясувати співвідношення глобалістики та футурології. Насамперед футурологія – сфера фантастики, перші спроби відтворити *ідеальну* модель світу, представлену в міфах, утопіях, філософських доктринах. Наприклад, суспільство майбутнього в працях К. Маркса і Ф. Енгельса.

Футурологія – прогноз у майбутнє, елемент індивідуальної і суспільної свідомості – природно реалізує себе в безлічі наукових уявлень. Самостійних рис футурологія набуває в період новітньої історії, не менш гострий, ніж попередні епохи, який на порядок денний ставить пи-

тання про *екзистенцію*, буття індивіда і соціуму, окремих держав і світової спільноти.

Виникає необхідність у довгостроковому прогнозованні життєдіяльності суспільства, пошуку довершених форм міжнародної співпраці, зреалізованих у низці ініціатив і феноменів: ЄС, НАТО, СНД та інші.

Футурологія в діяльності названих організацій – важливий елемент стратегії співпраці і подолання кризових явищ.

Футурологія у відомому сенсі – *стратегія* буття. Вона ще не наука зі своїм понятійним і теоретичним фундаментом, вона – важливий напрям у розвитку багатьох гуманітарних і природних наук: філософії, соціології, політології, психології, математики, біології, антропології, які порізно вибудовують гіпотези та теорії майбутнього. Футурологія постає як найважливіший елемент сучасної системи освіти й формування світогляду кожної людини, котра прагне визначити свій життєвий шлях.

Важливість залучення до футурології надбав багатьох наук пояснюється одним чинником: футурологія покликана заглядати в майбутнє, вибудовуючи узагальнену *модель світу* і модель суспільства, визначаючи фундаментальні властивості особи, її роль у культурно-історичних перетвореннях. Сучасний світ гостро ставить ще одну проблему – можливість виживання.

Футурологія перебуває в тісному зв'язку з глобалістикою, вона також переростає в розгалужене вчення про тенденції і спрямованість розвитку сучасного світу, яке стосується всіх сфер життя суспільства, всіх сторін розвитку сучасної цивілізації, примушує по-новому осмислити взаємини між Заходом і Сходом, країнами-лідерами і країнами «третього світу».

Незважаючи на різноманітність суспільно-політичного устрою країн, культурні традиції, всі вони сьогодні втягнені в процес незворотних перетворень, які потребують свого осмислення. Футурологія сьогодні – це активний стимул для розробки нових методів досліджень, які впроваджуються під час реалізації проектів: створення колайдера, спільних міжнародних експедицій на космічних станціях тощо.

Багато наук оновилися завдяки інноваційним нанотехнологіям та генній інженерії. Перед ученими постало питання, як зберегти рослинний світ, водоймища, птахів, звірів, саму людину. Весь світ почав рухатися, шукаючи відповіді на проблеми буття. Тому якщо *глобалістика* є осередком проблем радикального перевлаштування світу, різних поглядів і оцінок змін, що відбуваються в ньому, то футурологія зосереджується переважно на екзистенційній проблематиці: що буде з людиною і світом?

Не випадково «круглий стіл», який 2004 року провів журнал РАН «Общественные науки и современность», зібрав провідних філософів, математиків, представників точних і гуманітарних наук [2]. Предметом дискусії стала тема «Чи можливі математичні моделі історії?»

Один із учасників «круглого столу» А. Арманд указував: «Моделі потрібні не для того, щоб вони збігалися з дійсністю (тут і далі курсив авт.) – навпаки, вони потрібні для того, щоб *формалізувати* ідею, наше розуміння загальних закономірностей, а потім, порівнявши дійсність з моделлю, з'ясувати, чого ще ми не врахували в цій моделі. І в такий спосіб модель допомагає нам глибше зрозуміти закономірності історії і йти від однієї закономірності до іншої, від менш глибокого знання до глибокого» [2, с. 121].

Щоб усвідомити зміни у відображенні реального світу, недостатньо констатації того, що відбувається важливе співвідношення *синхронного* та *діахронного* процесів. Тільки широка історична перспектива, долучення цього моменту новітньої історії до єдиного історичного процесу дають можливість визначити закономірний характер тотальних зрушень.

У світ реалії земної кулі монтується, без порівнянь, на жаль, не обійтися, піраміда, що трощить континенти, кордони, життєвий устрій. Нове відображення світу ґрунтується на цивілізаційній моделі, яка склалася в західних країнах і яка, незважаючи на множинні *біфуркаційні* зони, продовжує своє існування.

До біфуркаційних зрушень, котрі розглядає синергетика, слід віднести міжнародні і соціальні конфлікти, боротьбу етносів і цивілізацій, наростання тероризму, екологічні катастрофи.

До закономірних рис «вестернізованого» відображення світу, про які писав ще Джозеф Тойнбі, належать: вибудовування єдиного економічного простору, поширення принципів ліберальної демократії з її позитивними і негативними наслідками для всієї світової спільноти, усунення законодавчих бар'єрів, вільний рух капіталу, технологій, реалізація творчого потенціалу як суспільства, так і окремої особи.

Сьогодні весь світ постає як єдиний організм, цей організм залучає до процесу інтеграції дедалі нові держави, залишаючи за собою руїни колишнього устрою життя і вимагаючи від країн та народів з різною ідеологією проявів толерантності. Очевидним є те, що нове відображення світу вибирає духовні колізії, які загострюються і сприймаються як протест людини, котра втратила життєві орієнтири, не підкоряється вестернізованій моделі існування без боротьби і спроб її заперечення.

Надзвичайно складно дати точний прогноз щодо наслідків глобалізації, а тим паче розбудувати футурологічну модель певних держав. Скажімо, нині в Україні відбувається чимало трансформацій, як і в державах-сусідах, що вже стали членами Євросоюзу. Але водночас залишається багато до кінця не виявлених моментів: що буде з місцевою елітою, середнім класом, яке місце посідає держава в єдиному економічному просторі?

Пошуки форм міжнародної співпраці є настійною потребою всіх учасників процесу глобалізації. Адже зрозуміло, що модель майбутнього світу чітко визначить місце кожної країни в світовому економічному механізмі і єдиному економічному просторі.

У контексті незворотних перетворень важливого значення набуває те, чи буде Україна державо-транзитером, якою прохідимуть енергетичні артерії, чи буде світовим контейнером з переробки відходів, чи все-таки знайде свою нішу на світовому ринку. Відповіді на ці доленосні питання Україна шукає через діалог з іншими державами й міжнародними союзами, оскільки тут багато залежатиме від консолідації зусиль усіх націй і чітких заходів та ефективних програм, які розробляє уряд.

Звичайно, політика багатьох держав шикуватиметься під єдину економічну модель світу. Отже, вже сьогодні всім учасникам інтеграції і входження в світовий ринок необхідно визначити для себе пріоритети у сфері модернізації технологій, насамперед у тих сферах виробництва, які можуть бути затребувані європейською і світовою спільнотою.

На думку уряду України, це стосується військово-промислового комплексу, наукових програм у галузях дослідження космосу, ядерної енергетики, точного машинобудування. Ці програми – колишня гордість держави – було згорнуто в період перебудови. ЄС обіцяє припинення діяльності надалі багатьох великих підприємств. За рахунок чого можна буде заповнити втрати в єдиному національному продукті? Сьогодні це незрозуміло. Чіткої відповіді на поставлене запитання не дають угоди України з ЄС та атлантичним альянсом. Вона змушена розширювати спектр своїх інтересів і розбудовувати багатовекторну політику.

Економічна модель світу, що впроваджується в результаті глобалізації, не усуває суперечності між різними типами суспільства: Сходом і Заходом, як не знімає і соціальної напруженості.

Під сильним тотальним впливом опиняються різні сфери життєдіяльності держав разом з економічною, правовою реорганізацією. Відбуваються рішучі зміни у сфері духовності. Світ позбавляється колишніх цінностей і чітких розмежувань між полюсами добра і зла.

Розпочавшись з країн Заходу, повсюдно відбуваються культурні і соціальні революції [1]. Це розхитує засади моралі, відкидає святині, розчищає шлях для нарощу-

вання соціальної ентропії, яка нівелює особу, робить людей схожими одне на одного [3].

Ймовірно, футурологічна модель суспільства навряд чи буде схожою на колишні форми співіснування, тому що вони багато в чому зжили себе.

Намітився розкол між життєвою програмою індивіда і важливими принципами суспільного устрою. Людина опиняється поза колишніми соціальними прошарками. Лави маргіналів поповнюються за рахунок представників різних соціальних груп.

Глобалізація створює передумови для нового типу *homo sapiens*.

Цікава модель цієї людини: вона керується розумним егоізмом, вона – представник суспільства споживання, вона вихована масовою культурою, яка багатьох індивідів робить середняками.

Ця людина насамперед виконавець, всі її різноманітні знання ведуть до усвідомлення єдиної функції – відчувати себе ланкою в загальній моделі виробничого механізму.

Homo sapiens перетворився на слугу, бо модель майбутнього суспільства не припускає роботи з неординарними особистостями.

Позаяк особистість не підкоряється стандартам, вона вилучається з поля культури.

Усвідомлюючи небезпеку деградації творчої особистості, світова і європейська спільнота опікуються селекцією інтелектів, освітніми проектами, створенням єдиного освітнього простору. Підтвердженням того є, наприклад, Болонський процес, що триває останніми роками.

Усе минуле людства до початку ХХ століття співвідносилося з прагненнями окремого індивіда, створюючи і виховуючи його. Все це минуле може розглядатися як фундамент нової суспільної моделі. Але утилізувати досягнення минулого, його культуру, не даючи можливостей для розкриття творчого потенціалу суспільства, нескінченно не можна. Афіни і Рим разом створювали фундамент європейської цивілізації, їхня єдина модель античної культури, – безперечно, той прообраз, який може і повинен зберігатися (хай і в «знятому» вигляді) у футурологічній моделі світу.

Цілісне осмислення глобальних політичних процесів зробило термін «глобалізація» надзвичайно популярним як серед прихильників, так і серед противників таких процесів. Феномен глобалізації стає дедалі важливішою проблемою сучасності. Глобалізація як процес, а точніше, сутність процесів, сьогодні охоплює економіку, політику і соціальну сферу. Саме з глобалізацією пов'язане формування нової системи міжнародних відносин. Але глобалізація є не лише інтенсифікацією взаємозв'язків різних форм організації суспільного життя, вона призводить до посилення взаємозалежності компонентів системи взаємозв'язків. Тому розбудова глобалістики як науки і футурології, як прогнозування майбутнього є досить актуальною. Обидва ці поняття, розроблені в межах філософського дискурсу, об'єднують дві важливі складові філософії як науки: споглядальність та практичність, надають цій науці пріоритет у відтворенні образу світу, що є раціонально-чуттєвим виміром самого буття.

Джерела

1. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / П. Дж. Бьюкенен. – М.: Аст, 2003. – 444 с.
2. Возможны ли математические модели истории? «Круглый стол» ученых // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 111–122.
3. Гужва О. П. Чи можна «зробити» менталітет: досвід культурних революцій / О. Гужва // Теорія та практика державного управління. Вип. 3(12). – Харків: ХАРПИ НАДУ «Магістр», 2005. – С. 280–288.